

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

فسا

عنوان قراردادی : ایران. قانون اساسی (جمهوری اسلامی)

Iran. Qanun assasi (Jomhuri Eslami)

عنوان و نام پدید آور : کتاب اسناد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران / پژوهشگاه شورای نگهبان، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس؛ طراح رحمت نبی زاده.

مشخصات نشر : تهران: شورای نگهبان، پژوهشگاه شورای نگهبان، ۱۴۰۱.

مشخصات ظاهری : ۱۱۴ ص.

سلبک : ۷-۷۴-۸۳۷۸-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی : فیا

یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۱۳-۱۱۴.

موضوع : قانون اساسی -- ایران -- اسناد و مدارک

Constitutions -- Iran -- Sources

شناسه افزوده : شورای نگهبان، پژوهشگاه شورای نگهبان

شناسه افزوده : ایران. مجلس شورای اسلامی، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد

رده بندی گنجره : KMHy۰۶۴/۵

رده بندی دیویی : ۳۴۲/۵۵۰۲۳

شماره کتابشناسی ملی : ۸۹۴۷۰۳۶

شناسنامه

کتاب اسناد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

پژوهشگاه شورای نگهبان
کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس

ناشر: انتشارات پژوهشگاه شورای نگهبان

نوبت چاپ: اول، پاییز ۱۴۰۱

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

بها: ۱۰۰۰۰۰ تومان

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه شورای نگهبان و کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی محفوظ است

فهرست

۹	مقدمه
۱۶	اسناد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب سال ۱۳۵۸
۸۱	اسناد بازنگری قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۱۱۳	منابع

مقدمہ

بسم الله الرحمن الرحيم

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی در بهمن‌ماه ۱۳۵۷ و سرنگونی پایه‌های حکومت طاغوت، تدوین نظامی با ساختارهای حقوقی و سیاسی جدید متناسب با آرمان‌ها و اهداف حرکت انقلابی مردم ایران که مبین اصول و پایه‌های بنیادین حاکم بر نظام، ساختارهای مهم و اساسی، سلسله مراتب هنجاری، جایگاه و حدود قدرت سیاسی و بنیادهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی بر اساس اصول اسلامی از یک‌سو و تضمین حقوق و آزادی‌های عمومی شهروندان کشور از سوی دیگر باشد؛ از بدیهی‌ترین ضروریات کشور تشخیص داده شد، از همین رو تدوین قانون اساسی جدید به‌عنوان عالی‌ترین سند حقوقی نظام اسلامی که رسالت آن به وجود آوردن جامعه‌ای مبتنی بر قسط و عدل بود ضرورت یافت؛ زیرا انقلاب مردم ایران با حضور یک مرجع دینی در مقام رهبری بر اساس شاخصه‌های ایمانی و مکتبی و با تأکید بر ایجاد ساختارها و نهادهای سیاسی مبتنی بر شریعت اسلام شکل گرفته بود و به همین دلیل نیز تفاوت‌های بنیادین با حکومت‌های معاصر مدرنی داشت که در روند نهضت قانون اساسی‌گرایی و در اثر اتفاقاتی نظیر انقلاب دارای قانون اساسی شده بودند. ابتنای بر خدای یکتا (لا اله الا الله) و اختصاص حاکمیت و تشریح به او و لزوم تسلیم در برابر امر او از دیگر وجوه تمایز نظام حقوقی جدید نسبت به نظام‌های حقوقی موجود و عنصر محوری طراحی آن تلقی می‌شد.

با نمایان شدن نخستین نشانه‌های پیروزی نهضت اسلامی مردم ایران و به‌منظور تسریع در ایجاد ساختارها و نهادهایی جدید برای اداره امور کشور و جلوگیری از ایجاد خلأهای قانونی و ساختاری، امام خمینی(ره) تصویب قانون اساسی جدید را امری ضروری دانسته و در مقاطع مختلف بر تنظیم و تدوین آن تأکید کردند. در همین راستا ایشان در فرمان تأسیس شورای انقلاب، یکی از وظایف این شورا را ایجاد زمینه‌های تشکیل مجلس مؤسسان از منتخبین مردم به‌منظور تصویب قانون اساسی جدید جمهوری اسلامی ایران تعیین کردند.

بر این اساس با توجه به الزامات و بایسته‌های بیان‌شده، فرآیند تهیه و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آغاز شد و حضرت امام خمینی(ره) در حکم انتصاب مهندس بازرگان به ریاست دولت موقت در تاریخ ۱۵ بهمن ۱۳۵۷ وی را مأمور تشکیل مجلس مؤسسان و زمینه‌سازی برای تدوین قانون اساسی کردند. بر پایه همین مأموریت در تاریخ هشتم فروردین‌ماه ۱۳۵۸ هیئت دولت طی مصوبه‌ای به تأسیس «شورای عالی طرح‌های انقلاب» اقدام کرد و اساسنامه آن را به تصویب رساند. به‌موجب ماده دوم این اساسنامه، «تهیه طرح قانون اساسی بر مبنای ضوابط اسلامی و اصول آزادی» از وظایف شورای عالی طرح‌های انقلاب معین شد.

لازم به ذکر است که در زمان حضور حضرت امام(ره) در پاریس، با نظر ایشان تهیه پیش‌نویسی برای نظام جدید شروع شد. هم‌زمان در ایران نیز گروه‌های مختلف سیاسی اقدام به تهیه متنی به‌عنوان پیش‌نویس قانون اساسی کردند که پیش‌نویس‌های مذکور پس از پیروزی انقلاب اسلامی توسط جمعی از حقوقدانان مورد بررسی مجدد قرار گرفت و به حضرت امام(ره) ارائه شد تا اینکه بعد از اعمال تغییراتی در طرح اولیه پیش‌نویس قانون اساسی توسط شورای عالی طرح‌های انقلاب، متن پیش‌نویس به‌عنوان لایحه نهایی دولت رسماً به «شورای انقلاب» ارائه گردید. شورای انقلاب بعد از ملاحظه لایحه دولت، با توجه به ضرورت تعجیل در امر تدوین قانون اساسی، صرفاً به اصلاح مواردی

جزئی از آن پرداخت و درنهایت، متن لایحه با تغییرات اندک در شورای انقلاب اسلامی تصویب شد.

پس از آن، اعضای شورای انقلاب اسلامی پیش‌نویس اولیه قانون اساسی را در قالب (۱۶۰) اصل به محضر حضرت امام(ره) تقدیم کردند که ایشان در ملاقاتی حضوری از شورای انقلاب اسلامی خواستند متن تهیه‌شده را در اختیار علمای قم نیز قرار دهند تا آنها نظرات خود را در این رابطه بیان دارند. بر این اساس، متن اولیه پیش‌نویس در اختیار مراجع تقلید آن زمان از جمله حضرات آیات گلپایگانی، شریعتمداری و مرعشی نجفی قرار داده شد. افزون بر آن، علما و مدرسین حوزه‌های علمیه قم و تهران نیز متن اولیه پیش‌نویس را ملاحظه کردند و در حواشی آن به بیان دیدگاه‌های خویش پرداختند. با توجه به نظرات ارائه‌شده از سوی علما و مراجع تقلید، متن اولیه پیش‌نویس قانون اساسی به همراه اشکالات و نقدهای صورت گرفته، مجدداً به‌وسیله دولت موقت در اختیار شورای عالی طرح‌های انقلاب قرار داده شد که این شورا بدون آنکه تغییرات اساسی در متن پیش‌نویس اعمال نماید، متن مذکور را با اصلاحاتی اندک در اختیار شورای انقلاب قرار داد. درنهایت، متن پیش‌نویس اصلاحی قانون اساسی در (۱۵۱) اصل به تصویب شورای انقلاب اسلامی رسید و در تاریخ ۲۴ خرداد ۱۳۵۸ به‌طور رسمی برای اطلاع عموم منتشر شد.

در خصوص چگونگی بررسی و تصویب نهایی قانون اساسی، جلسه مشترکی با حضور اعضای دولت موقت و شورای انقلاب در حضور امام خمینی(ره) در قم تشکیل شد. در این جلسه، دو دیدگاه مطرح شد: دیدگاه نخست معتقد بود که به علت کمی وقت از تشکیل مجلس مؤسسان صرف‌نظر شود و همان پیش‌نویس به فراندوم گذاشته شود و دیدگاه دوم این بود که به همان ترتیبی که به مردم وعده داده شده، مجلس مؤسسان به‌منظور بررسی و تصویب قانون اساسی تشکیل شود. پس از بیان استدلال‌های مختلف از سوی طرفداران هر دیدگاه، درنهایت با تصویب اکثریت شورای انقلاب و موافقت حضرت امام(ره) مقرر شد که با توجه به وضعیت کشور، مجلس بررسی قانون اساسی، موسوم به «مجلس خبرگان» تشکیل گردد و طرح پیشنهادی قانون اساسی بعد از بررسی در این مجلس به همه‌پرسی گذاشته شود.

در همین رابطه، امام خمینی(ره) با صدور حکمی در تاریخ ۴ خرداد ۱۳۵۸ خطاب به نخست‌وزیر دولت موقت اعلام کردند: «طرح قانون اساسی را - که شورای عالی طرح‌های انقلاب مشغول تدوین و تکمیل آن هستند - با سرعت تکمیل و به تصویب شورای انقلاب رسانده و هرچه زودتر در اختیار افکار عمومی بگذارید تا همه صاحب‌نظران و تمامی اقشار ملت - در مدت محدودی که تعیین می‌نمایید - پیشنهادها و نظرات خود را درباره آن ابراز نمایند و بنا بر تصمیمی که با تبادل نظر با شورای انقلاب و دولت گرفته شد، ترتیبی دهند تا مردم هر استان و هر یک از اقلیت‌های مذهبی، نمایندگان صاحب‌نظر خود را به تعدادی که شورای انقلاب اسلامی و دولت تعیین می‌کنند، انتخاب کنند و مجلس متشکل از نمایندگان مردم، با توجه به همه پیشنهادهای مفیدی که رسیده است، مواد قانون اساسی را به‌صورت نهایی بررسی و تنظیم نمایند. ... و پس از آنکه این قانون اساسی در جمع نمایندگان صاحب‌نظر مردم مورد بررسی نهایی قرار گرفت، به رأی گذارده شود.»

با تصویب لایحه قانون انتخابات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی

ایران در تاریخ ۷ تیر ۱۳۵۸ توسط شورای انقلاب، مقرر شد که تعداد اعضای مجلس مزبور (با احتساب نمایندگان اقلیت‌های مذهبی، هرکدام یک نماینده) ۷۳ نفر باشد و وزارت کشور نیز این تعداد را با رعایت جمعیت و ضوابط جغرافیایی استان‌ها بر مبنای تا پانصد هزار نفر، یک نماینده و تا یک میلیون نفر، دو نماینده و از یک میلیون به بالا، تقریباً برای هر پانصد هزار نفر، یک نماینده تقسیم کند. انتخابات سراسری در کشور برای تعیین اعضای مجلس مذکور در تاریخ ۲۹ تیر ۱۳۵۸ برگزار شد و در نهایت ۷۲ نفر مرد و یک نفر زن (در مجموع ۷۳ نفر) انتخاب شدند.

پس از برگزاری انتخابات و تعیین منتخبان مردم، فعالیت رسمی مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی، صبح روز ۲۸ مردادماه ۱۳۵۸ با قرائت پیام حضرت امام(ره) درباره قانون اساسی آغاز شد. حفظ و حمایت از حقوق و مصالح تمام قشرهای ملت، پیش‌بینی نیازها و منافع نسل‌های آینده، صراحت و روشنی مفاهیم قانون، صلاحیت نمونه و راهنما قرار گرفتن برای نهضت‌های اسلامی دیگر، از مهم‌ترین توصیه‌ها و راهنمایی‌های حضرت امام(ره) به اعضای این مجلس بود. حضرت امام(ره) همچنین در پیام خود بر لزوم اسلامی بودن قانون اساسی تأکید نموده و صلاحیت اظهارنظر در خصوص مغایر اسلام بودن یا نبودن موضوعات مختلف را به فقهای عضو مجلس خبرگان محدود کرده و بر عدم بررسی پیشنهادهای مخالف اسلام و نظام جمهوری تأکید کردند.

با آغاز به کار رسمی مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، مذاکرات در خصوص متن اصول قانون اساسی نیز آغاز گردید، بدین صورت که در مرحله نخست، نمایندگان برای بررسی هفت فصل پیش‌نویس و پیشنهادهای واصله و تبادل نظر با متخصصان به هفت گروه تقسیم شدند. در مرحله دوم، هر یک از اصول به‌وسیله گروه‌های هفت‌گانه تنظیم و برای طرح در جلسه عمومی پیشنهاد شد و در مرحله سوم، جلسات عمومی برای بررسی و تصویب اصول پیشنهادشده از طرف گروه‌ها تشکیل گردید. پس از بررسی اصول پیشنهادی گروه‌ها در جلسه عمومی، آن اصول یا عیناً و یا با اصلاحاتی تصویب می‌شد و یا اگر در جلسه عمومی با اصل پیشنهادی موافقت نمی‌شد موضوع برای بررسی بیشتر و رفع ایراد به کمیسیون ارجاع می‌گردید و در نهایت، ممکن بود اصل پیشنهادی کمیسیون در جلسه عمومی، مورد تصویب قرار نگیرد. در مرحله چهارم و پس از پایان کار جلسات عمومی، اصول مصوب در یک مجموعه در اختیار نمایندگان قرار گرفته و برای بررسی مجدد آن یک روز در نظر گرفته شد و در جلسه نهایی اصول مصوب قرائت گردید.

خاطرنشان می‌شود پس از انتشار متن پیش‌نویس قانون اساسی که با هدف نظرخواهی از شهروندان منتشرشده بود، قریب به چهار هزار پیشنهاد جزئی و مفصل در خصوص قانون اساسی به مجلس بررسی نهایی قانون اساسی واصل شد؛ لذا این مجلس در بررسی‌های خود صرفاً به متن پیش‌نویس ارائه‌شده اکتفا نکرد و کلیه پیشنهادهایی که در خصوص قانون اساسی واصل شده بود را مورد بررسی قرار داد. از این‌رو، منشأ برخی از اصلاحاتی که در این مجلس در پیش‌نویس قانون اساسی اعمال شده همین پیشنهادهای واصله بود. سرانجام قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بعد از سپری شدن (۶۷) جلسه علنی مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی با کسب رأی مثبت اکثریت دوسوم مجموع نمایندگان به تصویب رسید و اصول قانون اساسی در جلسه مورخ ۲۳ آبان ۱۳۵۸ شورای هماهنگی مجلس خبرگان با توجه به موضوع هر اصل، فصل‌بندی و با شماره‌های جدید تنظیم گردید و در نهایت گزارش آن در دوازده فصل، مشتمل بر یک‌صد و هفتادوپنج اصل به

مجلس تقدیم شد. مجلس خبرگان قانون اساسی نیز در جلسه علنی مورخ ۲۴ آبان‌ماه ۱۳۵۸ بعد از (۸۹) روز از شروع فعالیت خود، متن نهایی قانون اساسی را با یک مقدمه و یک مؤخره به امضای (۶۱) نماینده حاضر در مجلس رساند.

اصول قانون اساسی پیشنهادی در دوازده فصل با عناوین «اصول کلی»، «زبان، خط، تاریخ و پرچم رسمی کشور»، «حقوق ملت»، «اقتصاد و امور مالی»، «حق حاکمیت ملت و قوای ناشی از آن»، «قوه مقننه»، «شوراها»، «رهبان یا شورای رهبری»، «قوه مجریه»، «سیاست خارجی»، «قوه قضاییه» و «رسانه‌های گروهی» تنظیم و متن مزبور در روزهای یازدهم و دوازدهم آذر ۱۳۵۸ به همه‌پرسی گذاشته شد و با رأی اکثریت قاطع مردم ایران (با ۹۹/۵٪ آراء مثبت شرکت‌کنندگان از مجموع آراء اخذشده) به‌عنوان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد تصویب قرار گرفت سپس طی تقریظی به تأیید امام امت رسید.

فرآیند بازنگری در قانون اساسی

سپری شدن یک دهه از اجرای قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸ در پرحادثه‌ترین سال‌های تاریخ انقلاب اسلامی، تجربه‌های ارزنده‌ای را نصیب کارگزاران حکومت نمود و نخبگان و دست‌اندرکاران اداره امور حکومت را به این نتیجه رساند که برای اداره بهتر و مطلوب‌تر کشور بهتر است برخی از اصول قانون اساسی مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرد. از همین رو، به دنبال تقاضای تغییر در اصول قانون اساسی در سطح برخی دستگاه‌ها و سازمان‌های اجرایی و قضایی، این بحث به مجلس شورای اسلامی کشیده شد و نخستین بار به‌صورت رسمی در جلسه علنی مورخ ۲۷ فروردین ۱۳۶۸ مطرح و درخواست مکتوب آن با امضای یک‌صد و شصت‌وشش نفر از نمایندگان مجلس شورای اسلامی تقدیم امام خمینی(ره) شد. متعاقب این نامه، شورای عالی قضایی نیز در تاریخ ۲۸ فروردین ۱۳۶۸ با ارسال نامه‌ای به امام خمینی(ره) رهبر معظم انقلاب اسلامی، درخواست مشابهی را مطرح کرد. حضرت امام(ره) نیز با توجه به درخواست‌های صورت گرفته و خلأهای موجود در نظام حقوقی ایران در نامه‌ای خطاب به رئیس‌جمهور، ضمن پذیرش ضرورت اصلاح برخی اصول قانون اساسی، هیئتی بیست‌نفره از مسئولان و کارشناسان و خبرگان سیاسی و دانشگاهی را برای این کار برگزید و تعیین پنج نفر دیگر را نیز بر عهده مجلس شورای اسلامی گذاشت. موضوعاتی که در نامه بنیان‌گذار انقلاب اسلامی به‌عنوان دستور کار شورا برای بازنگری در قانون اساسی به آنها اشاره شد عبارت بوده‌اند از:

۱. رهبری؛ ۲. تمرکز در مدیریت قوه مجریه؛ ۳. تمرکز در مدیریت قوه قضاییه؛ ۴. تمرکز در مدیریت صداوسیما به صورتی که قوای سه‌گانه بر آن نظارت داشته باشند؛ ۵. تعداد نمایندگان مجلس شورای اسلامی؛ ۶. مجمع تشخیص مصلحت برای حل معضلات نظام و مشورت رهبری به صورتی که قدرتی در عرض قوای دیگر نباشد؛ ۷. راه بازنگری به قانون اساسی؛ ۸. تغییر نام مجلس شورای ملی به مجلس شورای اسلامی.

اولین جلسه شورای بازنگری قانون اساسی در ششم اردیبهشت ۱۳۶۸ در محل نهاد ریاست جمهوری برگزار و با تصویب آیین‌نامه داخلی در دو فصل و سی ماده، کمیسیون‌های چهارگانه‌ای برای بررسی اصول قانون اساسی تعیین شدند. در طول برگزاری جلسات شورای بازنگری، مطبوعات و رسانه‌ها به انتقال نظرات و دیدگاه‌های مردم و افشار مختلف و گروه‌ها و جریان‌های سیاسی می‌پرداختند. طبق نظرسنجی به‌عمل‌آمده از میان مردم، (۸۲٪) موافق بازنگری در قانون اساسی بودند و تنها (۵٪) بازنگری را ضروری نمی‌دانستند.

همچنین دبیرخانه شورای بازنگری با دعوت از صاحب‌نظران از آنان خواست تا دیدگاه‌ها و نظرات خود را به کمیسیون‌های شورا ارائه دهند. از طرف دیگر، دبیرخانه شورا با انتشار پرسش‌نامه‌ای در مطبوعات کثیرالانتشار از مردم و علاقه‌مندان درخواست کرد با پاسخ به پرسش‌ها، دیدگاه‌های خود را در خصوص اصول قانون اساسی در اختیار شورای بازنگری قرار دهند.

از اتفاقات ناگوار این ایام، رحلت حضرت امام خمینی (ره) بنیان‌گذاری انقلاب اسلامی در ۱۴ خرداد ۱۳۶۸ در خلال جلسات شورای بازنگری قانون اساسی بود. بعد از رحلت امام (ره)، اولین جلسه شورا در ۱۷ خرداد ۱۳۶۸ برگزار گردید و با توجه به اینکه در حکم امام خمینی (ره)، حداکثر مدتی که برای بازنگری مشخص شده بود، دو ماه بود و در پایان این مدت یعنی پایان روز چهارم تیرماه، کار شورا به جهت تراکم و تعطیلات مربوط به ایام ارتحال امام (ره) به پایان نرسیده بود، رئیس شورای بازنگری در ششم تیر ۱۳۶۸ از آیت‌الله خامنه‌ای رهبر جدید انقلاب اسلامی در خصوص تمدید مدت فعالیت شورا استفسار نمود. ایشان نیز با ادامه کار تا انجام کامل بازنگری، در عین تسریع امر، موافقت کردند. بدین ترتیب کار بازنگری در روز ۱۷ تیر ۱۳۶۸ در جلسه سی و هشتم شورا به پایان رسید و موضوعات طرح‌شده در فرمان رهبر کبیر انقلاب اسلامی، در طول (۴۱) جلسه در این شورا مورد بررسی قرار گرفت. در طول فرآیند بازنگری قانون اساسی، در مجموع (۴۶) اصل از اصول قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸ اصلاح شد و یا تغییر یافت. علاوه بر آن، اصل (۱۷۶) در خصوص شورای عالی امنیت ملی و اصل (۱۷۷) در خصوص بازنگری در قانون اساسی به اصول قانون اساسی افزوده شد.

ده روز بعد از اتمام جلسات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، همه‌پرسی قانون اساسی در تاریخ ۶ مرداد ۱۳۶۸ هم‌زمان با انتخابات پنجمین دوره ریاست جمهوری برگزار گردید. بر پایه آمار ارائه‌شده از سوی وزارت کشور، اصلاحیه قانون اساسی با (۹۷/۳۸٪) رأی موافق از مجموع آرای شرکت‌کنندگان در همه‌پرسی به تصویب رسید.

مجموعه پیش‌رو، اسناد قانون اساسی مصوب سال ۱۳۵۸ و اصلاحات مصوب شورای بازنگری در سال ۱۳۶۸ و اسناد و نامه‌های مرتبط است که برای اولین بار به صورت یک مجموعه تهیه شده و به مناسبت چهلمین سال تصویب قانون اساسی منتشر می‌شود. در اینجا شایسته است از دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری به‌ویژه جناب حجت‌الاسلام‌المسلمین سامعی که با در اختیار قرار دادن برخی از اسناد منتشرشده در این اثر با ما همکاری داشتند، سپاسگزاری و قدردانی کنیم.

پژوهشکده شورای نگهبان
کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس